

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 12 Sayı: 66 Ekim 2019

www.sosyalarastirmalar.com

Issn: 1307-9581

Volume: 12 Issue: 66 October 2019

www.sosyalarastirmalar.com

Issn: 1307-9581

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3590>

TBMM I. DÖNEM DİYARBEKİR MEBUSLARI VE MECLİS'TEKİ ÇALIŞMALARI 1ST TERM TURKISH GRAND ASSEMBLY DİYARIBEKİR MEMBERS OF PARLIAMENT AND THEIR RESPONSIBILITIES

Selim ÖZCAN*

Öz

23 Nisan 1920'de açılan I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, 16 Nisan 1923 tarihine kadar çalışmalarını sürdürüp, milli mücadeleyi başarıya ulaştırarak, Yeni Türk Devletinin temellerini atmıştır. "Olağanüstü Yetkili Bir Meclis" olarak toplanmasına karar verilen I. Dönem TBMM'ni, her sancaktan seçilen 5 mebus ile kapatılan Osmanlı Meclisi-i Mebusan'dan katılan üyeler oluşturmuştur. Diyarbekir 'i bu mecliste, seçilen 5 mebus ile Meclisi-i Mebusan'dan gelen 2 üyenin katılımıyla toplam 7 mebus temsil etmiştir.

I. Dönem meclis, her çeşit inanç ve görüşü bünyesinde barındıran, bir milli koalisyon görüntüsünde idi. Mebusların, başta eğitim ve fikri yapıları olmak üzere her bakımdan farklılıklar göstermesine rağmen tek programları vardı. O da vatanın ve milletin bağımsızlığı için sonuna kadar mücadele etmekte.

Yeni Türk devletinin tarihinde bu ilk meclisin yapmış olduğu çalışmalar kadar, bu meclisi oluşturan mebusların kişilik ve kimliklerinin bütünü tamamlayan parçalar olması sebebiyle bilinip, tanınması önemlidir. I. Meclisteki Diyarbekir milletvekilleri, ülke genelini ilgilendiren meselelerin yanında bölge halkının problemlerini de meclise getirmişlerdir.

Bir milleti millet yapan istiklal, birlik, beraberlik ve bütünlük gibi değerlere son derece güç şartlar altında sahip çıkan, I. Dönem TBMM mebusları arasında bulunan Diyarbekir mebuslarını tanımak, anlamak ve anlatıp genç nesillerin referans kaynağı olarak almalarına, katkı sağlamak, bugünü anlamak için oldukça önemli olduğu bilinmelidir.

Anahtar Kelimeler: Diyarbekir, I. Dönem, Mebus, TBMM, Milli Mücadele.

Abstract

The 1st Term Turkish Grand Assembly which started to work on 23rd April 1920 continued its work till 16th April 1923 and during that period Turkish people won independence and the foundation of the New Turkish State laid out. The 1st term Turkish Assembly had extraordinary authorities and consisted of 5 member of Parliament from each Sanjak and members from the former Ottoman Empire Parliament. In this term Diyarbekir was represented by 5 elected members of Parliament and 2 representative from former Ottoman Empire Parliament.

1st term Turkish Grand Assembly contained members who had different beliefs and opinions and seemed to be a national coalition. Although members had different beliefs, ideas and opinions, they had a single program to carry out. That single program was to struggle against enemies until the nation gained its independence.

The New Assembly is known in Turkish history with the duty they carried on regardless to their different beliefs and opinions. The Diyarbekir members dealt with not only the general issues of the Nation but also the issues of Diyarbekir and its environment.

It is important to introduce the Diyarbekir members of Parliament to the young generation as they carried on their duty in many difficulties. It is also important to put them into the public as an example to understand the present situation of our country.

Keywords: Diyarbekir, 1st. Term, Member of Parliament, Turkish Grand Assembly, National Struggle.

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, selim.ozcan@amasya.edu.tr.
ORCID ID:0000-0002-3737-8600

Giriş

Türk siyasi tarihinde, anayasal düzene ve halkın yönetime katılımına 23 Aralık 1876'da "*Kanun-i Esasi*" başlıklı ilk yazılı anayasanın ilanıyla geçilmiş oluyordu. Böylece, başında padişahın bulunduğu ve halkın yönetime katıldığı, padişahın yetkilerinin ve yönetimin anayasa ile belirlendiği (Turan vd., 2010, 35) meşrutiyet yönetimine geçilmiş, halk ilk kez yönetime ortak olmuş ve parlamenter sistem başlamış oldu (Kuran, 1976, 1010).

Kısa süre içerisinde yaşanan iç ve dış gelişmeler sonunda dönemin padişahı II. Abdülhamid (1876-1909) anayasanın kendisine verdiği yetkiyi kullanarak 14 Şubat 1878'de meclisi feshetmesiyle parlamenter sistem kesintiye uğradı (Karal, 1988, 215-241; Berkes, 2002, 336). Bu rağmen, parlamentoya dayalı bir yönetim sisteminin ilk ve önemli aşaması denenmiş oldu.

Bu ara dönemde yaşanan savaşlar iç gelişmeler içerisinde ülkedeki aydınların yönetime karşı başlattığı muhalefet sonrasında meşrutiyetin 23 Temmuz 1908'de ikinci defa ilanı, yeniden parlamenter sisteme geçildi (Uçarol, 2000, 404-405; Birinci, 1990, 36-39)). I. Meşrutiyete göre hakların daha çok güvence altına alındığı, II. Meşrutiyet Dönemi de amacına tam anlamıyla ulaşamadı. Fakat Türk devletinin anayasal hayatına ve parlamenter sistemine bir ivme kazandırdı.

Osmanlı Devleti, II. Meşrutiyet Dönemde, yaşadığı Trablusgarp savaşı ve Balkan felaketi sonrasında kaybettiği topraklarını geri almak ve toprak bütünlüğünü korumak amacıyla I. Dünya savaşına girdi. Fakat aldığı ağır yenilgi sonrasında imzaladığı teslim oluş belgesi özelliğindeki mütarekeyle savaştan çekildi. Mütareke, galip devletlerin Osmanlı topraklarını paylaşma niyetlerini açıkça gösterdi. Bunun yanında galipler, daha ileri giderek Meclis-i Mebusan'ı dağıtması için padişaha baskı yapmaya başladılar. Sonuçta Meclis-i Mebusan, "*zaruri siyasi sebepler*" gerekçesiyle 21 Aralık 1918'de dağıtıldı (Armağan, 1968, 47-100; Sarıhan, 1993, 69). Dolayısıyla mütareke sonrasında, milletin ve ülkenin varlığı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı.

Devlet yönetiminin, bu yaşananlar karşısında sorumsuz ve yetersiz kalması, bölgesel direnişlerin ve "*Kuva-yı Milliye Ruhunun*" doğmasına zemin hazırladı. Böylece Türk milleti için milli mücadele dönemi denilen, yeni bir dönem başladı. Milletin genelini kapsayan ve milleti karamsarlık ortamından kurtaran bu dönem Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlatıldı.

Millî mücadeleye, "*Türk milletine güvenerek işe başladım...*" (Atatürk, 1997, 328) diyen, Mustafa Kemal Paşa güvenerek arkasına aldığı milletin, düşüncesine ve gönlüne mücadele ruhunu işleyip bir ve bütün olmasını sağlayıp, mücadelenin bütün millet tarafından inançla sahiplenilip, benimsenmesini sağladı. Mücadelenin hazırlık döneminde kongrelerde halkla bütünleşerek, İstanbul hükümeti üzerinde baskı oluşturuldu. Sivas Kongresi sonrasında İstanbul ile olan haberleşme kesildi. Yaşanan bu gelişmeler karşısında, iktidarda kalma ümidi imkânsız hale gelen, Başbakan Damat Ferit, 1 Ekim 1919'da istifa etmek zorunda kaldı (Turan vd., 2010, 106). Yerine 2 Ekim günü milli mücadeleye daha ılımlı yaklaşan Ali Rıza Paşa Hükümeti kuruldu (Türkgeldi, 1952, 245; Kansu, 1966, 364; Tansel, 1973, 46).

Yeni hükümetin daha yapıcı olması sebebiyle, iki taraf arasındaki ilişkiler gelişme gösterdi. Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul Hükümeti adına Salih Paşa'nın 20 Ekim 1919 tarihinde Amasya'da buluşup "*Amasya Görüşme*" sini gerçekleştirdi (Sarıhan, 1993, 181). Görüşmede, Mustafa Kemal Paşa'nın genelgeler ve kongrelerde ısrarla dile getirdiği "*Millî İradenin*" temsilcisi olan Meclis'in, seçimler yapılarak yeniden açılması konusunda karara varıldı (Demirel, 2010, 35-37; Sarıhan, 1993, 321). Sonuçta Meclis-i Mebusan'ın tekrar açılabilmesi için mütareke sonrası işgale uğramamış olan bölgelerde yapılan seçimler sonrasında 168 milletvekili seçildi (Demirel, 2010, 39-44). Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın arkasına aldığı halkın yönetime katılımı sağlandığı gibi tekrar parlamenter sisteme geçilmiş oldu.

Osmanlı Devleti'nin son meclisi olan Meclis-i Mebusan ilk toplantısını, 12 Ocak 1920'de gerçekleştirdi. Erzurum ve Sivas kongresi kararlarına dayanan ve Felah-ı Vatan grubu tarafından hazırlanan "*Misak-ı Milli*" metni Meclis-i Mebusan'ın 22 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda görüşülüp tartışıldı. 28 Ocak 1920 tarihli toplantısında kabul edildi (Kansu, 1966, 542; TBMM, 2005, 8). 17 Şubat 1920 tarihinde ise Meclis-i Mebusan, Misak-ı Milli metnini "*Ahd-i Milli Esasları*" başlığıyla, Türk ve Dünya kamuoyuna ilan etti (Turan vd., 2010, 111). Bunun anlamı da Meclis-i Mebusan'ın milli mücadelenin ruhunu yansıtan kararları kabul etmesi demektir.

Bu gelişme, İstanbul hükümetinin ve Anadolu'daki Kuva-yı Milliye harekâtının varlığından rahatsızlık duyan Anadolu'daki işgalci güçleri harekâta geçirdi. Ardından 10 Şubat'ta Londra'da toplanan İtilaf Devletleri temsilcileri tepki olarak İstanbul'un resmen işgaline karar verdiler. Hem Anadolu'daki Türk halkına gözdağı vermek, hem de İstanbul'da azınlıkların güvenliğinin sağlanması bahanesiyle 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal ettiler (Tansel, 1973, 52-53). Milletin iradesinin tecelli ettiği Meclis-i

Mebusan'ı basarak bazı milletvekillerini tutuklayarak Malta'ya sürdüler. Bunun üzerine meclis 18 Mart'ta güvenilir bir çalışma ortamı sağlanıncaya kadar çalışmalarına ara verme kararı aldı. Bu kararı padişahın 11 Nisan 1920 tarihli Meclis-i Mebusa'nı fesh ettiğini belirten iradesi izledi (Güneş, 2009, 53; TBMM, 2005, 9). Böylece Meclis-i Mebusa'nın çalışmaları sonlandırılarak, milletin iradesi yok sayıldı. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde uzun mücadeleler sonrasında yerleştirilmeye çalışılan parlamenter sistemde, fiilen ve hukuken sona ermiş oldu.

Milli Mücadeleyi, Anadolu'ya çıktığı ilk günden itibaren Türk Milletine mal etmeyi parola haline getiren Mustafa Kemal Paşa, yaşanan bu gelişmeler üzerine harekete geçti. İlk adımı Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak atarak, 17 Mart 1920'de mülki ve askeri erkâna gönderdiği bir genelgeyle durumu açıkladı. Hedef, Ankara'da milli bir hüviyet taşıyacak ve olağanüstü yetkileri üzerinde toplayabilecek bir meclisin açılmasını gerçekleştirmektir. 19 Mart'ta yayınlanan ikinci bir genelgeyle, 15 gün içinde meclisin çoğunluğu teşkil edecek şekilde toplanmasını isteyip, seçimin hangi şartlarda yapılacağını belirterek, seçim sürecini ve meclisin açılması çalışmalarını başlattı (Atatürk, 2012, 287-289).

Nüfus oranları dikkate alınmaksızın her sancaktan 5 milletvekilinin seçilmesi, bu kişilerin medeni cesarete, fikri yeteneğe, dini ve milli hasletlere sahip olması şartıyla 66 seçim bölgesinden 349 milletvekili seçildi. Ayrıca İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'dan kaçan ve Ankara'ya gelen 88 milletvekili ile sayı 437'i oldu. Ancak 34 milletvekili meclise katılmadan istifa etti. Sonuçta toplam milletvekili sayısı 403 olarak listelere geçti (Çoker, 1994, 38-39). Bunun yanında meclise katılan milletvekillerinin sayıları hakkında farklı rakamlarda ifade edilmektedir. Bu farklı rakamların ortaya çıkmasının sebebi ise Meclis'in oluşum şartlarından kaynaklanmaktaydı. Seçimlerin yurt genelinde aynı anda yapılamaması sonucunda milletvekillerinin farklı tarihlerde Ankara'ya gelmeleri, bazı milletvekilleri seçilmiş olmalarına rağmen Meclis'e katılmamaları, bazıları Nisab-ı Müzakere Kanunu'ndan sonra milletvekilliğinden istifa ederek, memuriyeti tercih etmeleridir. Bazı asker milletvekilleri (Kazım Karabekir gibi) Meclis'e ancak mücadelenin nihayetlenmesinden sonra katılmalarından dolayı toplam sayı sürekli değişkenlik göstermiştir (Akın, 2001, 50).

Mustafa Kemal Paşa, 21 Nisan 1920'de Kolordulara, 61. Tümen Komutanlığına, tüm vilayetlere, müstakil livalara, Müdafaa-i Hukuk merkez heyetlerine ve belediye başkanlıklarına Heyet-i Temsiliye adına telgraf gönderdi. Telgrafında, 23 Nisan 1920 Cuma günü Ankara'da meclisin açılacağını ve tören programını bildirmektedir (Atatürk, 2012, 294-295). Aynı açılış programı, Sivas'ta yayımlanan "İrade-i Milliye" gazetesinin 22 Nisan 1920 tarihli sayısında yayımlandı (Uluğ, 1997, 142-143).

Her sancakta olduğu gibi Diyarbakir'de de Müdafaa-i Hukuk cemiyetinin kontrolünde yapılan seçim sonunda, 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılacak olan BMM'ne (Meclis-i Kebiri Milli) katılmak üzere mebuslar seçildi. Bunlar; Abdülhamit Hamdi Efendi (Çıtan), Kadri Ahmet Bey (Abdülkadir Kadri Kürkcü), Mehmed Kadri Bey (Üçok), Mustafa Akif Bey (Tütenk), Şükrü Bey (Aydındağ) mebus olarak seçilmişlerdir. TBMM'de 31 Temmuz 1920'deki toplantıda, "İstanbul Meclis-i Mebusan azasından iken İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya gönderilmiş olan (...), Diyarbakir Mebusu Feyzi ve Zülfi (...) Büyük Millet Meclisi azası addolunmaları ve kendilerine tahsisat verilmesi" (TBMM Z.C. 1. Dönem, 3. Cilt, s.16-18) kararlaştırılmıştır. Bu karar gereğince Mebusan Meclisi üyelerinden Zülfi Bey (Tigrel) ve Feyzi Bey (Pirinçcioğlu) de, BMM'ye katılmışlardır. Böylece Diyarbakir'in BMM'sindeki mebus sayısı 7'ye yükselmiştir (Çoker, 1994, 22-23; Yıldırım ve Zeynel, 2010, 23-24; Beysanoğlu, 1997, 826-829). Fakat Mehmed Kadri Bey'in (Üçok), 19 Ekim 1920 tarihinde mebusluktan istifa etmesiyle mebus sayısı 6'ya düşmüştür.

İlk Büyük Millet Meclisine (Meclis-i Kebiri Milli) katılan milletvekilleri; 23 Nisan Cuma günü halkla birlikte, Hacı Bayram Veli Camiinde kılınan Cuma namazı ve dini vecibeler sonrasında meclis binası önüne geldiler. Burada okunan dualar, kesilen kurbanlarla büyük bir milli heyecan ve manevi inanç bütünlüğünde düzenlenen açılış programı sonrasında 115 milletvekilinin katılımıyla meclisi açıldılar (Karnap, 2004, 50; TBMM, 2005, 15). Böylece milli iradenin hâkim kılınması yönünde önemli bir aşama kaydedildi. İlk toplantısını da aynı gün saat 13.45'de yaparak çalışmalarına başladı.

Meclisin adının Meclis-i Kebiri Milli, Kurultay, Meclis-i Mebusan, Büyük Millet Meclisi olması konusunda daha meclis açılmadan tartışmalar yaşandı. Sonuçta Mustafa Kemal Paşa'nın onayıyla, Meclis-i Kebiri Milli adı benimsenip Türkçeleştirilerek "Büyük Millet Meclisi" adı uygun görüldü. Hatta meclisin açıldığı 23 Nisan günü 1'nolu "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Sureti Teşekkülü Hakkında" ki kararında meclisin adının daha ilk günden resmileştiği görülmektedir (Eroğlu, 1998, 26). Yine Birinci Meclisin ilk toplantısına geçici başkanlık yapan en yaşlı üye Sinop Mebusu Şerif Bey'de açış konuşmasında "Büyük Millet Meclisi" adını kullanmıştı (TBMM Z.C. D. 1, C.1, s.2).

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin temel özellikleri ise, üyelerinin tamamının Türklerden oluşmasından dolayı milli bir meclistir. Toplumun hemen her kesiminden her tabakasından milletvekilinin bulunmasından demoktrattır. Tek amaçlarının “Misak-ı Millîyi” gerçekleştirmek ve istiklalin kazanılması için mücadele etmek olduğundan idealisttir. Ülkenin içerisinde bulunduğu olağanüstü şartlar dolayısıyla güçler birliğini kendi bünyesinde toplamasından olağanüstü bir meclistir. Meclisin milletvekillerinin her birinin eşi görülmemiş fedakârlıklara ve kahramanlılara katlanmalarından meclisin temeli ve bekası fedakârlık esasına dayalı kahraman bir meclistir (Turan vd., 2010,190-192). Yeni Türkiye'nin ilk meclisi olması dolayısıyla “Birinci Meclis” Türk istiklal mücadelesini zaferle sonuçlandırarak, yeni Türk devletinin temelini attığı için “Kurucu Meclis”, Türk milletinin ruhunu temsil ettiği için “Kuva-yı Milliye Meclisi”, aynı zamanda Türk istiklâl mücadelesini yürütmesi hasebiyle “Gazi Meclis” olarak tanımlanıp tasvir edilmiştir (Küçük, 2002:9). Kısaca; devletin oluşturduğu değil devleti oluşturan meclistir.

23 Nisan 1920'de açılan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 11 Ekim 1922 Mudanya Mütarekesi ile milli mücadeleyi başarıya ulaştırmış, hür, bağımsız ve müstakil Yeni Türk devletini kurduğu 1923'e kadar çalışmalarına devam etmiştir. Devletin kurulmasından sonra ülkenin her yönden yeniden inşa edilip, Türk Milletinin tekrar milletler ailesi içerisindeki şerefli layık olduğu yere getirmenin sorumluluğu ve hedefiyle I. TBMM seçime gitme kararı alarak görevini sonlandırdı.

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin tarihinde I. Dönem meclis çok zor şartlar altında yaptığı çalışmaların bilinmesi, kavranması mühim olduğu kadar, bu meclisi oluşturan mebuslarında tanınması, yaptıkları çalışmaların ortaya konulması oldukça önemlidir. Çünkü milletlerin hayatında kimlik ve kişiliklerini ortaya koyan takdire şayan şahsiyetler vardır. Bunlar milletin hayatı, karakteri ve kültürünün birer aynası olma özelliğine sahiptirler. Genç nesillerde bunları örnek olarak yetişirler. Kimlik ve kişiliklerini bulurlar. Böylece millet olma ve var olan millet varlığını koruma azmi gerçekleşmiş olur.

Bu çalışmanın amacı; milleti millet yapan bağımsızlık, birlik, beraberlik ve milli bütünlük gibi değerlere çok zor şartlar altında sahip çıkan I. Dönem TBMM mebusları arasında bulunan Diyarbekir mebuslarını, tanımak ve tanıtmaktır.

1-TBMM, I. Dönem Diyarbekir Mebusları ve Çalışmaları

Anadolu'nu en eski yerleşim yerlerinden birisi olan Diyarbekir, birçok kavminin, kültürün, dilin ve dinin yaşadığı bir medeniyet şehridir. Tarihi M.Ö. 8. binin sonlarına kadar giden şehrin, günümüze kadar birbirinden farklı 26 medeniyete ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır (Darkot, 1945, 603-626; Arslan, 1999, 80-107; Özdemir, 2011, 11; Haspolat,2010, 235).

XI. yüzyılda Selçuklularla başlayan Türk hâkimiyeti dönemi, 1515 yılında Osmanlı egemenliğine alınmasıyla devam etmiştir. Bu dönemlerde, önemli bir ticaret ve kültür merkezi olma özelliğini sürdürmüştür. Fakat 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşı ve 1914-1917 yıllarında, Kafkas cephesinde yaşanan olumsuzluklar ve bölgeden yapılan göçler, şehrin eski önemini kaybetmeye başlamasına sebep olmuştur. Ayrıca XIX. yüzyılın başlarında şehirde, baş gösteren veba salgının, 1815-1816, 1827 ve 1848 yıllarında da üç kez tekrarlanması, kolera salgının ise 1843 ve 1879 yıllarında iki kez salgın olarak yayılması şehrin hem nüfusunu hem de ticaretini olumsuz olarak etkileyen diğer bir gelişme olmuştur (Özdemir, 2011, 12-13). Bunların yanında şehrin sahip olduğu dini ve etnik farklılıkların, yüzyılın fikir akımı olan milliyetçilik düşüncesinden, dış güçlerinde telkinleriyle olumsuz olarak etkilenip yönetime karşı harekete geçilmesine neden olmuştur. Bunun tezahürü de; 1 Kasım 1895'de Diyarbekir'de, Ermenilerin isyan etmesiyle kendini göstermiştir (Bozan, 2006, 11; Yazıcı, 2008, 733).

Osmanlı Devleti, Kasım 1914'de I. Dünya savaşına dâhil olmasıyla, Ruslara karşı Kafkas cephesinde savaştı. Diyarbekir'de, bu cephenin önemli bir lojistik merkezi oldu. Kafkas cephesinde ağır yenilgiler alması sonrası, Temmuz 1916'dan itibaren Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu Rus işgale altına girdi. Rusya'nın bölgede yayılması sonrası Bitlis ve Muş işgal edildi. Bu sırada Diyarbekir'de işgal yaşamaması için Mustafa Kemal Paşa, 16. kolorduya atanıp, buraya geldi. Düşmanın Diyarbekir'e doğru ilerlemesi durdurulduğu gibi Bitlis ve Muş'ta işgalden kurtarıldı (Kırzioğlu, 1977, 30; Beysanoğlu, 1986, 487-492).

Mustafa Kemal Paşa 5 Mart 1917'de 2. ordu komutanlığına atanmasıyla, Diyarbekir'e gelip günümüzde iç kalede, Komutan Mustafa Kemal Paşa; Müze ve Kütüphanesi olan binayı karargâh olarak kullandı. Kendisi, bir süre eski Osmanlı Bankası, halen Kavasısagır Sokağı'nda bulunan Hacı Sinan Özbastacı'ya ait evde oturdu. Daha sonra Mardin Kapısı dışındaki Seman ve Pamuk diye anılan iki köşkü ikametgâh olarak kullandı. Ardından 7. Yıldırım Orduları Kumandanlığına atanan Mustafa Kemal Paşa, 9 Temmuz 1917'de Diyarbekir'den ayrıldı. Mustafa. Kemal Paşa, Diyarbekir'de bulunduğu süre içinde belediye önündeki meydanı açtırarak park haline getirtti. Bağdad (şimdiki Gazi) Caddesi'ni Belediye

önünden Balıkcıbaşına kadar olan bölümünü genişletti. Ayrıca Mardin yolunu da tamir ettirdi (Kırzioğlu, 1977, 30; Beysanoğlu, 1986, 499-502).

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya savaşını sona erdirdiği, 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi sonrasında toparlaklarının işgale başlanmasıyla, her bölgede olduğu gibi Diyarbakır'ında dâhil olduğu doğu vilayetleri endişe duyup teşkilatlanmaya başladı. Çünkü "Vilâyat-ı sitte" (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretülâziz, Sivas) hatta "Altı Ermeni vilayeti" adıyla anılan Diyarbakır'ında içerisinde bulunduğu 6 vilayetin, mütarekenin 24. maddesine göre buralarda herhangi bir kargaşalık çıkarsa, itilaf devletleri tarafından gene mütarekenin 7. Maddesine göre işgal edilecekti (Bayur, 1983, 744-746). Sonradan da buraların Ermenistan'a bırakılacağı düşüncesinin zuhur etmesi, bölge halkını haklı olarak derin bir üzüntüye ve endişeye yöneltip harekete geçirdi. Bunun üzerine Meslis-i Mebusan'daki doğu illeri mebusları meclisin feshinden önce, 1918 Aralık başında "Mecliste bir grup halinde" toplanmak gereğini duydular. Memleketlerinin menfaatleri için ve Türk milleti adına hareket etmek üzere "Vilâyat-ı Şarkıye Grubu" adıyla kendilerini tanıttılar. Kitap, gazete ve broşürler yayınlamak, milli menfaattarı korumak amacıyla, Avrupa'ya heyet göndererek, milli hakların müdafaası için çalışmak gibi bir amacı takibe yöneldiler.

Bu düşünce istikametinde, doğu illeri mebusları gerek grupları gerekse kendi adlarına hemen neşriyata başladılar. Örneğin; Diyarbakır mebusu Feyzi Bey meclisin feshinden birkaç gün önce bu mesele hakkında bir beyanat vererek, takdire değer, asil bir hareketi başlattı (Gökbilgin, 2011, 28).

Aynı zamanda, Aralık 1918'de çoğunluğu Diyarbakır'lı olmak üzere bölgenin aydınları tarafından, İstanbul'da "Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" kuruldu. Ardından Ermenilerin doğu vilayetlerini üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için faaliyetlerini artırmaları üzerine, Diyarbakır'da 11 kişiden oluşan Milli Heyet kuruldu. Daha sonra bu heyet ismini, "Diyarbakır Müdafaa-i Vatan Cemiyeti" olarak değiştirdi. Sivas Kongresi ile bütün milli cemiyetler "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adıyla tek bir isim ve amaç etrafında birleşmesiyle, bu cemiyette faaliyetlerini bu isim altında sürdürdü. Cemiyet Kuva-yı Milliye teşkilatının başına, Binbaşı Yasinzade Şevki'yi getirerek Diyarbakır'deki faaliyetlerini devam ettirdi (Beysanoğlu, 1997, 801-816).

Bölgede İtilaf devletlerinin işgallerine ve Ermeni emellerine karşı cemiyetler ve halk mücadelesini devam ettirirken, Mustafa Kemal Paşa'da halkla bütünleşmek ve tek ümidin milletin sinesinde mücadeleye atılmak olduğu kararı ile dokuzuncu ordu kıtaatları müfettişliğine tayin edilerek, Anadolu'ya çıkmış ve görevine başlamıştı. Müfettişlik bölgesinin sınır komşusu olan vilayetler ve müstakil sancaklar ile kolordu komutanlıkları, müfettişliğin isteklerini dikkate alacaklardı (Gökbilgin, 2011, 81).

Diyarbakır'de bu konumda olduğundan, Mustafa Kemal Paşa, bölgede yaşananları yakından takip etmekteydi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Temsil Heyeti adına Ankara'dan, 5 Şubat 1920'de Kolordu Komutanlarına gönderdiği şifreli telgrafla yaşanan siyasi ve askeri gelişmeleri açıklıyordu. Diğer komutanlar gibi Diyarbakır'deki 13. Kolordu komutanı Cevdet Bey'de, 17-19 Şubat tarihlerinde gönderdiği 3 uzun şifre ile düşüncelerini belirtiyordu. Bu defa, 13 Mart'ta milli teşkilatın ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için, mevcut silah ve cephane miktarının tespiti düşüncesiyle kolordulara bir genelge gönderdi. Keza aynı amaçla Diyarbakır'deki 13. Kolorduya gönderdiği bir şifreyle, kolordunun ihtiyacından fazla olan silah ve cephane miktarının tespit edilip bildirilmesini tebliğ etmişti (Gökbilgin, 2011, 352-354, 371). Daha sonraları Cevdet Bey, Diyarbakır'den gönderdiği telgraflarla bölgedeki gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgiler verip, yaşanan acı gerçekleri dile getirmeyi sürdürmüştür.

İngilizler başta olmak üzere itilaf güçleri, doğudaki emellerine ulaşabilmek için bölgede çeşitli müdahale ve entrikalara girişmekteydiler. Bunlardan biriside, 18 Haziran tarihli vükela meclisinde gündeme gelen şu olay idi. Van, Bitlis, Diyarbakır ve Musul vilayetlerindeki İngiliz siyasi temsilcilerinin, bölgedeki Kürt aşiretlerini Osmanlı hükümeti aleyhine karşı tahrik ve telkinlerde bulunmalarıydı. Bu da bölgedeki resmi makamlardan gelen raporlardan öğrenilmişti. Buradan İngiliz siyasi temsilcilerinin, bölgede aynı dini ve milli düşüncelerle hareket eden bazı Kürt aşiret reislerini, bazen maddi destekle bazen de cebir ve şiddet kullanarak elde etmeğe ve Osmanlı devletinden ayırmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bölgedeki gelişmeleri değerlendiren vükela meclisi, mütareke hükümlerine göre, herhangi bir karışıklıktan dolayı bölge vilayetlerinin, işgal edilebileceği düşünmekteydi. Dolayısıyla İtilaf devletlerinin dağıtılmasını istediği merkezi Diyarbakır'de bulunan 13. Kolordunun, bölgenin asayışı bakımından yerinde bırakılması için temsilciler aracılığıyla ilişkiye geçilmesi kararını aldı (Gökbilgin, 2011, 133-136).

İngilizler, mütarekenin hemen akabinde, Ocak 1919'dan itibaren Antep'i daha sonrada Urfa ve Maraş'ı işgal etmişlerdi. Ekim 1919'da, Fransızlarla yaptıkları anlaşma ile bu vilayetleri, Fransızlara terk ettiler. Bu karar Diyarbakır'ında dâhil olduğu bölge halkını fevkalade üzüp, heyecanlandırdı. Diyarbakır'deki 13. Kolordu komutanı Cevdet Bey, Antep'in Fransızlar tarafından işgaline engel olmak

istediyse de başarılı olamadı. 29 Ekim'de Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafla işgali protesto etti. Maraş'ın, Fransızlar tarafından işgali esnasında ise Fransız işgal kuvvetleri içerisinde bulunan Ermenilerin, bölge halkının şeref ve hasiyetine, dini ve milli geleneklerine tecavüzleri, Güney ve Güney Doğu Anadolu'da büyük yankılar meydana getirdi. Bölgede yaşananlar karşısında duyarlılığıyla hemen tepkisini gösteren Diyarbakir; uleması, âyan ve eşrafı bu olaylar üzerine Harbiye Nezareti'ne protesto telgrafları çektiler. Ayrıca, İngilizlerin güney bölgesindeki siyasi ve askeri faaliyetleri hakkında Diyarbakir'den, Dâhiliye Nezareti'ne devamlı haberler gönderdiler (Gökbilgin, 2011, 182-184, 252-260).

Mütareke sonrasında Anadolu'da Millî Mücadele; Milli Ruh ve Kuva-yı Milliye gücüyle bin bir zorluğa rağmen milli hedefe doğru ilerlerken, bu gelişmelerden rahatsız olan İtilaf devletleri ve birlikte hareket ettikleri şer güçleri, her türlü engeli çıkarmada geri durmadılar. Nitekim milli mücadelenin ana programını ve yeni devletin milli sınırlarını belirten milli and, Misak-ı Milli'nin ilan edilmesi üzerine, harekete geçtiler. İtilaf güçleri 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal ederek milletin iradesinin tahakkuk ettiği Meclisi Mebusan'ı basıp, ardından feshettirdiler.

Buna rağmen, milli hedeften zerre kadar sapma göstermeden, mücadeleyi millete dayandırarak amacına ulaştırmak için Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti, yeni bir meclisin açılması çalışmalarını başlattı. Temsil Heyetinin merkezi olan Ankara'da açılmasına karar verilen meclis için ülke genelinde mebus seçimi yapılması istendi.

Seçimler, Temsil Heyeti tarafından yayınlanan "İntihab (Seçim) Hakkındaki Tebliğ" doğrultusunda yapıldı ve seçimleri Temsil Heyeti idare etti. Diyarbakir'de, Nisan ayı başından itibaren yapılan seçimlerde; yukarıda isimlerini belirttiğimiz 5 mebus seçildi. Ayrıca, TBMM'nin aldığı karar gereğince, Son Osmanlı Mebusan meclisinin, Diyarbakir mebusu olan 2 üyenin de katılımı ile Diyarbakir'in BMM'indeki mebus sayısı 7'ye yükseldi. Fakat Mehmed Kadri Bey'in (Üçok) 19 Ekim 1920 tarihinde milletvekilliğinden istifa etmesiyle, Diyarbakir'in BMM'sindeki mebus sayısı 6'ya düştü. Şimdi, Diyarbakir'in I. Dönem mebuslarının kısaca biyografilerini ve meclisteki çalışmalarını değerlendirelim.

1.1. Abdülhamid Hamdi Efendi (Çıtan) (1871-1928)

1871'de Diyarbakir'de doğdu. Ali Efendi ve Emine hanımın oğludur. Diyarbakir Nüfus Müdürlüğü tarafından düzenlenen, 12 Ekim 1965 tarihli vukuatlı nüfus kayıt örneğinde adı "Abdulhamit Hamdi" olarak geçmekte, ailenin "Bilecen" ve "Çintan" soyadlarını aldığı anlaşılmaktadır (Yıldırım ve Zeynel, 2010, 23). İlk ve orta öğrenimini Sıbyan Mektebi ve Rüştüyesinde tamamladıktan sonra Medresede öğrenim ve eğitim görerek müderrislik icazeti aldı.

13 Eylül 1904'te Bürhanı Terakki İbtidai Mektebine Başöğretmen olarak atandı. 17 Mayıs 1905'te Askerî Rüştüye'de Farsça Öğretmeni oldu. 14 Aralık 1906'dan itibaren İdadî'de de Türkçe Öğretmenliği yapmaya başladı. 20 Ocak 1909 ile 20 Mayıs 1914 arasında Şer'îye Mahkemesi Başkâtipliği görevinde bulundu. Bu arada iki kez Kadı Vekilliği görevini yaptı. 21 Ocak 1915'te tekrar Milli Eğitimdeki hizmetine dönerek, Diyarbakir Sultânî'de Din Dersleri, Arapça, Farsça, Edebiyat, Felsefe ve Türkçe Öğretmenliğine atandı. Numune Mektebi Müdür Vekilliği görevinde bulundu.

Bu görevini sürdürmekte iken TBMM I. Dönemi için 4 Nisan 1920'de yapılan seçimde Diyarbakir Mebusu olarak seçilerek, 16 Mayıs 1920'de meclise katıldı. 11 Ağustos 1923'te mebusluk görevi sona erince, tekrar Diyarbakir'e döndü. Yeniden görev talebinde bulunması üzerine 17 Eylül 1923'de Diyarbakir Lisesi Arapça öğretmenliğine atandı. Bu görevini, 1 Eylül 1926 tarihinde emekli oluncaya kadar sürdürdü. 14 Mayıs 1928 tarihinde vefat etti. Evli ve altı çocuk babası idi (Çoker, 1994, 297).

1.1.1. Abdülhamid Hamdi Efendi'nin (Çıtan) Meclisteki Çalışmaları

TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimlerde Diyarbakir mebusu seçildi, 19 Mayıs 1920'de BMM katıldı. Meclis'te; Şeriye - Evkaf, Adalet ve Milli Eğitim Komisyonlarında çalıştı. 17 Ağustos 1922'deki birleşimde Amasya İstiklal Mahkemesi üyeliğine seçildi (TBMM Z.C, D. 1, C.22. s. 213; Neziroğlu, 2015, 10) İstiklal mahkemesinde görevlendirilmesi sebebiyle TBMM'nin 22 Nisan 1925 tarihli ve 144 sayılı kararı ile kırmızı-yeşil şeritli istiklal madalyası alan mebuslar arasında yer aldı (Çoker, 1994, 656).

Abdülhamid Hamdi Efendi (Çıtan), mecliste mebus olarak, temyiz incelemelerinden alınacak harçlara dair bir kanun teklifi verdi. Teklif, layiha encümenine gönderildi (TBMM Z.C, D. 1, C.3, B.45, S.138). Teklifin dikkate alınması dair layiha encümeni mazbatasını adliye encümenine havale edildi (TBMM Z.C, D.1, C.4, B.62, S. 38). Adliye encümeni de teklifin müzakereye değer olmadığına karar verdi (TBMM Z.C, D. 1, C. 5, B. 92, S. 239). Bir tanede önerge (TBMM Z.C, D. 1, C.4, B.61) verdi. Diyarbakir mebusları içerisinde meclisteki yasama çalışmalarına çok aktif olarak katılmadı. Birinci grup üyesi olmasına rağmen sadece bir dönem mebusluk yaptı.

1.2. Kadri Ahmet Bey (Abdülkadir Kadri Kürkcü) (1882-1952)

1882'de Diyarbakir'de doğdu. Baba adı Ahmet, anne adı Fatma'dır. İlk ve orta öğrenimini Siverek iptidai Mektebi ve Rüştiyesinde tamamladıktan sonra Diyarbakir Mülki ve Şam Askeri İdadilerinde öğrenimi tamamlayarak, 15 Ocak 1901'de Harbiye Mektebine başladı (Yıldırım ve Zeynel, 2010, 23). 19 Nisan 1904'te Piyade Teğmen rütbesiyle mezun oldu.

İlk görev olarak 3. Orduya tayin edildi ve Bulgaristan Razlık'taki 65. Alayda görevlendirildi. Burada 4 yıl hizmette bulundu. 23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyetin ilanında, Selanik Zabitan Talimğâhına alındı. 12 Nisan 1910'da üsteğmen rütbesine yükselerek 5. Kolordu, 38. Alaya subay olarak tayin edildi. 3 Haziran 1911'de Jandarma sınıfına geçirilerek, Gevgili Taburu Tikveş Takım Komutanlığına atandı. 25 Aralık 1912'de 38. Fırka ve kısa bir süre sonrada 5. Redif müfrezesi açığına verildi. Menlik ve Nevrekep Jandarma Bölük Komutanı olarak Balkan savaşına katıldı. 1 Mart 1913'te Urfa Jandarma Bölük Komutanı oldu. 27 Mayıs 1913'te Birecik, 15 Aralık 1914'te de Halep'te görevlendirildi. 1 Mart 1914'te yüzbaşı oldu. I. Dünya savaşında ordunun geri hizmetlerinde tahıl ve menzil ambarları müfettişliğinde ve bir süre Halep merkez ilçesi, Cebel-i Bereket (Osmaniye) ve Reyhaniye kaymakam vekilliklerinde bulundu. 9 Nisan 1918'de, İskenderun Jandarma Tabur Komutan Vekilliğine getirildi. 6 Nisan 1919'da kıdemli yüzbaşı olarak Diyarbakir Jandarma Alay Komutanlığına atandı.

Bu görevini sürdürürken TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimlerde Siverek ve Diyarbakir'den mebus oldu. Diyarbakir mebusluğunu tercih ederek, Ankara'ya gelip 23 Nisan 1920'de meclisin açılışında hazır bulundu. 17 Temmuz 1921'de Milli Müdafaa vekâletince gösterilecek vatani hizmetlerde bulunmak üzere izinle bir süre meclisten ayrıldı. Yani asli görevin dışında cephede, ayaklanmaların basılmasında ve bölge meselelerinin çözümü için görevlendirildi (Çoker, 1994, 1015-1016). Bu arada 1 Mart 1924'de Binbaşılığa yükseldi. TBMM'nin II. Döneminde de Siverek mebusu seçilerek 1927'ye kadar mebus olarak görevine devam etti.

9 Ocak 1927'de askerlikten emekliye ayrıldı. İsteği üzerine 22 Şubat 1933'te Ankara Ticaret ve Sanayi Odası Başkâtipliğinin atandı. 20 Mart 1937'de Adana Ticaret ve Zahire Borsası Komiserliğine tayin edildi. 11 Mart 1942'de Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Başkâtiibi oldu. 19 Temmuz 1944'te Ticaret Borsası Umumi Kâtipliğine getirildi. 29 Kasım 1949'da görevinden ayrıldı. 12 Kasım 1952'de İstanbul'da vefat etti. Karcaahmet mezarlığına defnedildi. Evli ve altı çocuk babası idi. Nüfus kaydında adı, Abdülkadir'dir. Mecliste babasının adı ile birlikte Kadri Ahmet adını kullanmıştır (Çoker, 1994, 300-301).

1.2.1. Kadri Ahmet Bey'in (Abdülkadir Kadri Kürkcü) Meclisteki Çalışmaları

I. Dönem TBMM için yapılan seçimlerde hem Siverek'ten hem de Diyarbakir'den mebus seçildi. O Diyarbakir mebusluğunu tercih ederek, meclisteki çalışmalarına başladı. Mecliste; İçişleri, Tasarı, İrşad, Sağlık ve Sosyal Yardım, Bayındırlık Tapu-Kadastro komisyonlarında çalıştı. Birinci grup üyesi idi. TBMM'nin I. Dönemi yasama çalışmalarında, dönem içerisinde genel kurulda, meclis kürsüsünde 18 konuşma yaptı. 13 önerge, 1 tane yazılı olarak sorulan soruya cevap ve 1 gensoru önergesiyle, 3 tanede kanun önerisi verdi. Toplamada 36 faaliyetiyle, Diyarbakir mebusları içerisinde, I. Dönem mecliste en fazla çalışma yapan mebuslar arasında yer aldı.

Kadri Ahmet Bey ve arkadaşları, emekli, yetim ve bekâr kadınların maaşlar hakkında kanun teklifi verdiler. 26 Ocak 1921 tarihideki birleşimde okunup, Layiha encümenine gönderildi (TBMM Z.C, D.1, C. 7, B. 138, S.373). Lâyiha Encümeni, 21 Şubat 1921'deki birleşimde kanun teklifini okuyup, inceleyip önerinin reddine karar verdi (TBMM Z.C, D.1, C. 8, B. 154, s.327). İkinci kanun teklifi ise yine, Kadri Ahmet Bey ve arkadaşları tarafından verilen, tezviratın (yalan, dolan, kovuculuk) men'i hakkında Başkanlığa sunduğu kanun teklifiydi. 30 Ocak 1921'deki birleşimde okunup, Lâyiha Encümenine gönderilmesi kararlaştırıldı (TBMM Z.C, D.1, C. 7, B. 140, S. 439). Lâyiha Encümeni, 21 Şubat 1921'deki birleşimde okunan raporunda, bu konuda ceza kanunlarında yeterli hüküm bulunmakla önerinin reddine karar verildiğini belirtip, rapor kabul ve öneri ret olundu (TBMM Z.C, D.1, C. 8, B.154, S.330). Kadri Ahmet Bey ve arkadaşlarının diğer kanun teklifi ise Nüfus yazımı kanununun değiştirilmesine dair teklifleriydi. Teklif; 8 Mart 1923'deki birleşimde okunup, Lâyiha Encümenine gönderilmesi kararlaştırıldı (TBMM Z.C, D.1, C. 28, B. 7, s.35).

1.3. Mehmed Kadri Bey (Üçok) (1881-1958)

1881'de Diyarbakir'de doğdu. Diyarbakir Vilâyeti Mektubî Kalemi kâtiplerinden Ganizade Hâfız Mehmed Necib Efendi ile Fatma Hanım'ın oğludur. İlk ve orta öğrenimini Diyarbakir Askerî Rüştiyesi'nde, lise öğrenimini ise Bursa İdadîsi'nde tamamladı. Yükseköğrenimini de Mülkiye Mektebinde, 27 Eylül 1905 tarihinde tamamladı.

Öğrenim hayatını tamamladıktan sonra Diyarbakir ili maiyet memurluğuna atandı. Staj eğitiminin ardından, 31 Ocak 1907'de Siverek, 28 Nisan 1908'de Viranşehir kaymakamlıkları yaptı. Son görevinde bir süre Ergani Mutasarrıflığına vekâlet etti. 18 Kasım 1909'da Cizre, 1 Ekim 1912'de Palu Kaymakamlıklarına

tain edildi. 10 Eylül 1917'de Mardin Mutasarrıflığına getirildi. 21 Nisan 1918'de de Muş Sancağı Mutasarrıflığına atandı. Bu görevini sürdürürken TBMM'nin I. Dönem için 4 Nisan 1920'de yapılan seçimlerde Diyarbakir mebusu seçilerek, 23 Nisan 1920'de meclisin açılışında hazır bulundu. 16 Eylül 1920'de Van valiliğine atanması üzerine mebusluk görevinden ayrıldı.

TBMM'ndeki 5 aylık mebusluk görevinden istifa ederek ayrılması sonrasında 11 Kasım 1922'de Urfa Mutasarrıflığına tayin edildi. 25 Şubat 1923'te I. Sınıf Mülkiye Müfettişi oldu. Ardından 4 Mart 1926'da Tokat, 10 Ağustos 1930'da Amasya, 27 Mayıs 1936'da Eskişehir, 27 Haziran 1938'de Çorum valiliklerinde görevlendirildi. Bu son görevde iken 15 Nisan 1940'da kendi isteğiyle emekliye ayrıldı.

Bundan sonra uzun bir süre ücretli olarak Maliye Bakanlığı Kazanç Vergileri İtiraz Tetkik Komisyonu Üyeliğinde bulundu. 29 Mayıs 1958'de Ankara'da vefat etti. Cebaci Asri Mezarlığına defnedildi. Evli ve dört çocuk babasıydı. Arapça, Farsça, Fransızca ve Ermenice bildiği resmi hal tercümesinde yazılıdır (Çoker, 1994, 302-303; Yıldırım ve Zeynel, 2010, 23). Palu kaymakamı iken Dersim isyanının bastırılmasında gösterdiği başarıdan dolayı kendisine "Mecidi" nişanı, 1916'da "Beyaz Şeritli Harp Madalyası", TBMM kararıyla da "Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası" verilmişti. Ulus Gazetesi, 30.5.1958 tarihli sayısında Onun için "Rahmetli, Kurtuluş Savaşımıza büyük emeği geçmiş değerlerden biri idi. Dürüstlüğü ve çalışkanlığı ile kendisini etrafına sevdirmişti..." denilmektedir (Diyarbakir Valiliği, 1973).

1.3.1. Mehmed Kadri Bey'in (Üçok) Meclisteki Çalışmaları

I. Dönem TBMM'ne Diyarbakir mebusu olarak seçildi. Mehmed Kadri Bey (Üçok), Mebusluk ile memurluğu bir kişinin üzerinde bulunmasını yasaklayan "Nisab-ı Müzakere Kanunu" gereğince kendisine düşüncesi sorulduğunda, Van valiliğini Diyarbakir mebusluğuna tercih etmesi üzerine mebuslukta ayrıldı. 19 Ekim 1920'de istifası kabul edildi (Çoker, 1994, 302-303).

TBMM'nde bulunduğu 5 aylık süre zarfında, Kadri Mehmed Bey, Jandarma Teşkilâtı Kanununun Meclise sevk edilmemesi sebebinin sorulmasına dair, (TBMM Z.C, D.1, C.3, B.55, s. 402) Millî aşiretinin durumu hakkında, (TBMM Z.C, D.1, C.3, B.57, s.467-469) Malatya Mutasarrıfı ile Ergani Kaymakamı hakkında (TBMM Z.C, D.1, C.8, B.148, s.162) ve jandarma işlerine ve Antalya, Kars mutasarrıflarının becaişlerine ve Ergani Mebusu Sırrı Beyin Mutasarrıf Fahreddin Bey hakkında (TBMM Z.C, D.1, C. 14, B.107, s.129) olmak üzere 4 tane soru önergesi vermiştir.

1.4. Mustafa Akif Bey (Tütenk) (1875-1952)

1875'de Diyarbakir'de doğdu. Babası Hafız Ahmet Cemil Efendi, annesi Havva Hanım'dır. İlk ve orta öğrenimini özel okul ve rüştiye de tamamlamış olup, Dar-ül Muallimin (Öğretmen Okulu) den diploma aldı. Ayrıca Medresede öğrenim ve eğitim gördü.

1909 yılına kadar Diyarbakir İdadisi ve "Hadimi Terakki" okulunda tarih ile edebiyat öğretmenliği ve idarecilik yaptı. 15 sene süresince öğretmenliği ve idareciliği sayesinde vatana binlerce aydın yetiştirdi. 1909 yılında Maarif idaresine girerek çeşitli kalemlerde kâtiplik görevinde bulundu. Bu arada vilayet gazetesini ve 1908'de İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra yayına başlayan "Dicle ve Peyman" gazetelerini Ziya Gökalp'le birlikte yönetti. 1914'te Diyarbakir Vakıflar Müdürlüğü başkâtipliğine getirildi. Bu ara Van Efkaf Müdürlüğüne vekâlet etti (Çoker, 1994, 304; Yıldırım ve Zeynel, 2010, 23).

TBMM'nin I. Döneminde Diyarbakir mebusu olarak görev yaptı. Mebusluğu sona erince Diyarbakir'e döndü. Bir süre daha önceki görevinde çalıştıktan sonra Maraş Efkaf Müdürlüğüne atandı, 1 Mayıs 1932'de Urfa Efkaf Müdürlüğünden emekli oldu. Özel okullarda öğretmenliğini sürdürdü. Evli ve dört çocuk babasıydı. Arapça ve Farsça bilmekteydi

Mustafa Akif Bey (Tütenk), miras olarak memleketi Diyarbakir'e iki önemli eser bıraktı. Bunlardan biri zengin bir kütüphanedir. Kütüphanesinde çok değerli yazmalar bulunduğu gibi kendisi de hattat olmasına rağmen, birçok tanınmış hattatın yazılarını toplayıp, şahsî koleksiyonunda saklamış ve kütüphanesinde bulundurmıştır.

Diğer önemli eseri ise; "Mahsûl-i Leyâlî-i Hayatım veya Görüş ve Seziş" adını verdiği kendi el yazısıyla kaleme alınmış olduğu dört adet defteridir. Bu defterlerde; Diyarbakir'in tarihçesi, abideleri, folkloru, kitabeleri, köşkerleri, konakları, Diyarbakir'li şairlerden parçalar vardır. Ayrıca; Diyarbakir'in suları, hamamları, mahalle adları, yerli sporları, mesireleri, altmış yıllık hayatında, Diyarbakir'le ilgili olaylar ve bunlarla ilgili kişiler üzerine çok değerli bilgi, haber ve anılar ile belgeler bulunmaktadır.

1.4.1. Mustafa Akif Bey'in (Tütenk) Meclisteki Çalışmaları

TBMM'nin I. Dönemi için 4 Nisan 1920'de yapılan seçimde, Diyarbakir Mebusu seçilerek, 23 Nisan 1920'de meclisin açılışında hazır bulundu. Mecliste Şeriye-Evkaf ve Dilekçe Komisyonlarında çalıştı.

İkinci toplantı yılından itibaren Dilekçe Komisyonluğunun kâtipliğini yaptı. Mecliste I. grup üyesiydi (Çoker, 1994, 304).

Mustafa Akif Bey, TBMM'nde mebusluk görevi esnasında genel kurulda kürsüden Emniyeti Umumiye Müdürlüğü 1920 senesi bütçesinde münakale icrasına dair kanun münasebetiyle söz alarak konuşma yaptı (TBMM Z.C, D.1, C. 7, B.138, S. 381). Milletvekilliği sona erince Diyarbakir'e döndü.

1.5.Şükrü Bey (Aydındağ) (1883-1952)

1883'te İstanbul'un Şehzadebaşı Mahallesi'nde doğdu. Babası Harputlu Mehmet Nedim Efendi, annesi Fatma Hanım'dır. İlk ve orta öğrenimini İptidai mektebi, Rüştiye ve Askeri İdadide tamamladıktan sonra 13 Mart 1898'de Harbiye mektebine girdi. 2 Şubat 1901 'de Piyade Teğmen rütbesiyle mezun oldu.

İlk görev olarak 3. Orduya tayin edildi ve Selanik Nevrekop'ta bulunan Nizamiye 66. Alayında görevlendirildi. Bulgar çetelerinin takibinde olağanüstü hizmetinden dolayı, 15 Nisan 1902'de üsteğmenliğe yükseltilerek, 20 Ağustos 1903'te Selanik'te oluşturulan 4. Avcı Taburuna atandı. 3 Kasım 1905'te Yüzbaşı oldu. Avcı taburunun iki bölüğü ile Doyran ve Tikveş yöresi mevki komutanlığında bulundu. 23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyetin ilanı ile İstanbul'a geldi. Mart 1909'da Yunan sınırını teftişe memur edilen heyette görev yaptı. 28 Kasım 1910'da Manastır'da yeni oluşturulan 17. Fırkanın Mitralyöz bölüğüne tayin edildi.

Balkan Savaşı (1912- 1913)'nda Komanova ve Soroviç muharebelerine katıldı. 8 Kasım 1912'de yaralanarak Manastır hastanesinde tedavi gördü. Şehrin düşmesi üzerine geri çekilen, Batı Ordusuna katılarak Görüce muharebesinde bulundu. Ardından ayağındaki rahatsızlığın tedavisi için Almanya'da Wiesbaden'e gönderildi. Yurda döndüğünde 13 Mart 1914'te, 28. Alay 4. Tabur komutanlığına tayin edildi.

I. Dünya Savaşı (1914-1918)'nda 10. Fırka emrinde, 4. Ordunun I. Kanal Harekâtına katıldı. Aynı Fırka ile Çanakkale'de Kerevizdere ve Anafartalar muharebelerinde savaştı. Temmuz 1915'te Conkbayırı'nda yaralanarak, İstanbul'a götürüldü ve hastanedeyken 1 Eylül 1915'te Binbaşılığa yükseltildi. 15 Kasım 1915'te atandığı, 2. Fırka ile Irak cephesinde Kutulamere'de taburu ile İngilizleri durdurmayı ve geri püskürtmeyi başardı. Fırkasının İran harekâtına katılmasının emredilmesi üzerine Mayıs-Temmuz 1916'daki Kasr-ı Şirin, Kirmanşah, Hacıabâd ve Esatabâd muharebelerinde Ruslarla savaştı. Hemedan'ın alınması üzerine harekâta son verilmesiyle Rumeli'deki Osmanlı Müfrezesinde 19 Nisan 1917'de, 17. Alay I. Tabur komutanı olarak görevlendirildi. Aynı yıl Makedonya'da; Ohri Gölü civarında Hanımyaylası-Mahmuztepe muharebesinde Fransızlara karşı başarılı harekâta bulundu. 8 Mart 1918'da 2. Kafkas Fırkası 6. Alay Komutanlığına atandı ve Müfrezeye komutan vekili olarak göreve devam etmesi uygun görüldü. 4 Nisan 1918'de Müfrezesiyle, Makedonya'dan ayrılarak İbrail'e, iki ay orada kaldıktan sonra 18 Temmuz 1918'de Köstence'den deniz yoluyla ile Batum'a geldi. Mondros Ateşkes mütarekeden sonra birliğinin kaldırılması üzerine İstanbul'a çağırıldı.

9 Aralık 1918'de İzmir'de bulunan 17. Kolordu emrine daha sonra 57. Fırka 135. Alay Komutan yardımcılığına, 3 Haziran 1919'da aynı Fırkanın 175. Alay komutanlığına atandı. 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İzmir'e çıkarak batıda ileri harekâta devam etmeleri üzerine bir kısım subaylarla birlikte İstanbul hükümetine başkaldırarak, 9 Haziran'da Kuva-yı Milliye'nin oluşturulması ve komutanlığını üstlendi. 27 Haziran'da Aydın'ı, Yunan işgalcilerinden kurtardı. Ancak Yunanlıların üstün kuvvetlerle tekrar Aydın'a saldırmaları üzerine Köşk'te bir savunma cephesi oluşturdu. 1 Mart 1920'de Yarbaylığa yükseltildi.

I. Dönem Diyarbakir mebusu seçilerek TBMM'ye katıldı. 17 Temmuz 1921'de Milli Müdafaa Vekâletince vatani hizmet için izinli sayılması meclis genel kurulunca kabul edildi. Şükrü Bey'de (Aydındağ) Aydın-Köşk cephesinde Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı (Çoker, 1994, 1013), Müdâfaa-i Milliye Encümeni Reisliği yaptı. TBMM'nin I. Dönemi sona erdiğinde yeniden orduya dönerek, bir süre açıkta kaldıktan sonra, 10 Haziran 1924'te 135. Alay Komutanlığına atandı. 10 Mayıs 1925'te Millî mücadeledeki hizmetlerinden dolayı 400 sayılı kanun gereğince TBMM takdirnamesi ile ödüllendirilmesi kararlaştırıldı. 19 Kasım 1925'te 7. Fırka, 2. Alay komutanlığına tayin edildi. 1 Haziran 1926'da Albaylığa terfi etti.

12 Mart 1929'da 2. Kolordu Divanı Harp reisi olarak görevlendirildi. 4 Şubat 1931'de 42. Alay komutanı oldu. 24 Kasım 1932'de 4. Fırka Askerlik Dairesi Başkanlığına nakledildi. 29 Haziran 1933'de 11. Alay komutanlığına getirildi. 22 Ağustos 1933'te Tuğgeneralliğe yükseltilerek, 17. Fırka Piyade Tugay Komutanlığına atandı. 19 Temmuz 1935'te bu görevdeyken öldü. Hiç evlenmedi.

Millî Mücadeledeki hizmetleri sebebiyle kırmızı-yeşil şeritli istiklal madalyası ile ödüllendirildi. 21 Kasım 1923'de TBMM genel kurulunda kabul edilen ilk (25) kişi arasında bu madalyayı aldı. Mecliste, Hacı Şükrü Bey olarak anılmıştır (Çoker, 1994, 305-307).

1.5.1.Şükrü Bey'in (Aydındağ) Meclisteki Çalışmaları

TBMM'nin I. Dönemi için 4 Nisan 1920'de yapılan seçimde Diyarbakır mebusu seçilerek, 23 Nisan 1920'de meclisin açılışına katıldı. Mecliste Milli Savunma, İrşad, Anayasa, Bütçe ve Dışişleri komisyonlarında çalıştı. 21 Temmuz 1920'den itibaren dönemin sonuna kadar Milli Savunma Komisyonunun Başkanlığında bulundu. I. Dönem içerisinde genel kurulda kürsüden; 16 konuşma, gizli oturumda ise 10 konuşma yaptı. Ayrıca mecliste 4 önerge, 2'si gensoru önergesi, 2'side yazılı önerge olmak üzere cevap verdi. Toplam 37 faaliyetiyle mecliste en fazla çalışma yapan mebus oldu.

Şükrü Bey, üç tanede kanun teklifi verdi. Bunlardan, Mektebi Harbiye öğrencilerine maaş tahsis edilmesi hakkındaki teklifi, 6 Ekim 1920 tarihinde kabul edildi (TBMM Z.C, D.I, C.4, B.79, s.575-576). İstiklal mahkemeleri kanununun değişikliğine dair verdiği teklifini ise 2 Ekim 1920 tarihinde bir önerge ile geri çekti (TBMM Z.C, D.I, C.4, B.77, s.503-505). Diğeri de Milli ordu teşkili hakkındaki teklifi idi. Bu teklifi; 31 Ocak 1921 tarihinde Erkânı Harbiye-i Umumiye ve Müdafaa-i Milliye Vekâletlerine havalesine dair Müdafaa-i Milliye Encümeni mazbatasını ile buraya havale edildi (TBMM Z.C, D. I, C.8, B.141, s. 20). Toplam mecliste 37 faaliyette bulundu. TBMM'nin I. Dönemi sona erdiğinde yeniden orduya döndü. Bir süre açıkta kaldıktan sonra, 1924'te 135. Alay Komutanlığına atandı.

1.6.Feyzi Bey (Piriçcioğlu) (1878-1933)

1878'de Diyarbakır'da doğdu. Diyarbakır Belediye Başkanı ve daha sonra Osmanlı Mebusan Meclisi I. Dönem Diyarbakır mebusu olan, Piriñcizade Arif ile Emine hanımın oğludur. İlk ve orta öğrenimini Diyarbakır Askeri Rüştiyesi ve İdadisinde tamamladı (Yıldırım ve Zeynel, 2010, 23).

Bir süre Mülki İdarede görev yaptı. Daha sonra tarım ve ticaretle uğraştı. 23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra açılan Mebusan Meclisinin I. Döneminde Diyarbakır'dan mebus seçilen babası Arif Bey'in ölümü üzerine boşalan mebusluğa, 6 Mayıs 1908'de seçilerek, 10 Haziran'da Meclise katıldı. Meclis-i Mebusan'daki Diyarbakır Mebusluğunu, II ve III. Dönemlerde de sürdürdü.

Osmanlı Devleti; 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Mütarekesiyle, I. Dünya savaşını sona erdirmesiyle, yurt genelinde işgaller yaşandı. İşgallere karşı, Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri kurulmaya başladı. Feyzi Bey (Piriçcioğlu)'de; 4 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulan "*Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-yı Hukuku Milliye Cemiyeti*" nin kurucuları arasında yer aldı.

Bu gelişmeler üzerine Diyarbakır Mebusu olan Feyzi Bey; Meclisin feshinden birkaç gün önce Mondros mütarekesinin 24. Maddesine göre "*Vilayat-ı Sitte*" hatta "*Altı Ermeni vilayet*" diye bilinen vilayetler itilaf devletlerince işgal olunup, Ermenilere terk olunacağına dair beyanatta bulundu. Bu da hakkında tehcir işlerinde suçlu görülerek, takibat başlatılmasına sebep oldu (Gökbilgin, 2011, 28-29). Daha sonra, Feyzi (Piriñcicioğlu) Bey, arkadaşı olan Diyarbakır mebusu Zülfi (Tiğrel) ile birlikte Ermeni meselesiyle ilgili oldukları ve propaganda yaptıkları iddiasıyla, 15 Ocak 1919'da İngilizler tarafından tutuklanarak önce Mısır'a gönderildi (Gökbilgin, 2011, 36). Seydibeşir kampında bir süre tutuklu kaldıktan sonra 23 Temmuz 1919'da Malta adasına sürüldü. Son Osmanlı Mebusan Meclisi için 14 Ocak 1920'de yapılan seçimde tekrar Diyarbakır mebusu seçildi. Ancak sürgünde olduğu için katılmadı. 6 Eylül 1922'de Ali İhsan Paşa, Kara Kemal ve bir kısım valilerinde bulunduğu 16 kişi ile birlikte Malta'dan kaçtı. Zor şartlar içinde yurda dönerek Ankara'ya geldi. 2 Ocak 1922'de Diyarbakır mebusu olarak TBMM'ne katıldı. Mecliste I. grup üyesi olarak bulundu

TBMM 'indeki Mebusluk görevinin, II. Dönemle sona ermesiyle, memleketi Diyarbakır'e gelerek iş hayatına döndü. 17 Şubat 1933'te vefat etti. Evli ve 7 çocuk babası idi. Ailesi Piriñcicioğlu soyadını aldı. Oğlu Vefik Piriñcicioğlu'da (1909-1984) XII. Dönem Diyarbakır mebusu olarak meclise katıldı.

Millî Mücadele döneminde Sivrihisar Cephesinde üstün fedakârlıklarda bulundu. Dolayısıyla Yeşil Şeritli istiklal madalyasıyla taltif edildi. Daha sonra hamili olduğu Yeşil Şeritli istiklal madalyasının, Kırmızı-Yeşil şeritli olarak değiştirilmesi TBMM'nin 26 Mayıs 1927 tarihli 340 sayılı kararıyla kabul edildi (Çoker, 1994, 298-299).

1.6.1.Feyzi Bey'in (Piriçcioğlu) Meclis Çalışmaları

Osmanlı Meclis-i Mebusanında; I, II, III. ve IV. Dönem Diyarbakır Mebusu olarak görev aldı. İngilizler tarafından tutuklanarak Mısır'a, daha sonra Malta adasına sürüldüğü için Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın son dönemine katılmadı. 1921 bahar aylarında Malta sürgününden dönen Feyzi Bey, TBMM I. Dönem Diyarbakır mebusu olarak çalışmalara katıldı. 14 Ocak 1922'de Nafia Vekilliğine (Bayındırlık) getirildi. 4 Eylül 1922'de vekâleten istifa ettiyse de aynı gün yeniden seçildi.

TBMM, 5. Şube Başkanlığı; 3. 4. ve 5. İcra Vekilleri Heyeti (Hükümeti)'nde Nâfia Vekilliği (Bayındırlık Bakanlığı) yaptı (Neziroğlu ve Yılmaz, 2014, 64; Çoker, 1994, 309). Nafia Encümeni (Bayındırlık Komisyonu) Başkanlığı'nda bulundu; Nizamname (Tüzük) ve Dâhiliye (İçişleri) komisyonlarında görev aldı. 12 Kasım 1922'de Türkiye-Rusya Ticaret ve Konsolosluk antlaşmasının imzalanmasına memur edilen

heyette başkan olarak görevlendirildi. TBMM'nin I. Döneminde genel kurul kürsüsünden 15, gizli oturumda da 2 tane olmak üzere toplam 17 konuşma yaptı. Bunlar arasında, Ergani Bakır İşletmesi, Anadolu – Bağdat, Şarki Anadolu ve Uşak- Afyonkarahisar demiryolu yapımı ile Meclis'in elektrikle aydınlatılmasına dair önerileri dikkat çekmektedir.

1.7. Zülfü Bey (Mehmet Zülfü Tigrel) (1876-1940)

1876'da Diyarbakır'da doğdu. Babası eşraftan Zülfizade Ali (Hamit) Bey, annesi Nezire Hanımdır. İlk ve orta öğrenimini Diyarbakır İptidai Mektebi ve Askeri Rüştiyesinde tamamladıktan sonra Mülki idadisinden diploma aldı (Yıldırım ve Zeynel, 2010: 24).

İl Mektupçuluk Kaleminde kâtip ve mümeyyiz olarak devletteki görevine başladı. İl idare heyetinde çalıştı. Bidayet Mahkemesi Hukuk ve Ceza üyelikleri ve İstinaf Mahkemesi savcı vekilliğinde bulundu. Temmuz 1908 İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra Belediye Meclisi azalığı, Meclisi Umumi azalığı ve II. başkanlığı, İl Genel Meclisi İdare Heyeti Reisliği, Genel Meclisi II. Başkanlığı görevleri yaptı.

İl Genel Meclisi II. Başkanlığı görevinde iken Osmanlı Mebusan Meclisinin II. Dönemi için 2 Nisan 1912'de yapılan seçimde Diyarbakır mebusu oldu. III. Dönem için yapılan seçimde de yeniden seçilerek meclisin feshine kadar görevini sürdürdü.

I. Dünya savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin imzaladığı 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi akabinde, arkadaşı Feyzi (Pirinçcioğlu) Bey ile birlikte Ermeni tehciri ile ilgili oldukları ve propaganda yaptıkları iddiası ile 15 Ocak 1919'da İngilizler tarafından tutuklanarak 15 Şubat 1919'da önce Mısır'a gönderildi. Seydibeşir kampında bir süre tutuklu kaldıktan sonra 23 Temmuz 1919'da Malta adasına sürüldü.

Osmanlı Mebusan Meclisinin son dönemi için yapılan 14 Ocak 1920'deki seçimde tekrar Diyarbakır mebusu seçildi. Fakat sürgünde olduğu için meclise katılamadı. Birlikte tutuklu olduğu 59 kişi arasından serbest bırakılınca, 15 Kasım 1921'de Ankara'ya gelerek TBMM katılıp, Diyarbakır mebusu olarak görev yaptı. TBMM'de I. Grup üyesi olarak bulundu. Daha sonra TBMM'ne I., II., IV., V. ve VI. Dönem Diyarbakır mebusu olarak da seçildi.

Milli mücadele döneminde birçok kez sınırlara giderek bilfiil cephe hizmetlerine katılması sebebiyle, hamili olduğu Yeşil Şeritli istiklal madalyası, TBMM'nin 5 Haziran 1926 tarih ve 262 sayılı kararı ile Kırmızı-yeşil şeritli istiklal madalyayla değiştirildi. 29 Ekim 1940 tarihinde vefat etti. Evli ve 2 çocuk babası idi. Oğlu Hamit Zülfü Tigrel'de XI. Dönem, Diyarbakır mebusu olarak mecliste bulundu (Çoker, 1994, 308-309).

1.7.1. Zülfü Bey'in (Mehmet Zülfü Tigrel) Meclis Çalışmaları

15 Kasım 1921'de Malta sürgününden Ankara'ya gelen Zülfi Bey, TBMM I. Dönem Diyarbakır mebusu olarak çalışmalara katıldı. Mecliste İçişleri, Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonlarında çalıştı. Mecliste bulunduğu süre içerisinde genel kurulda 4, gizli oturumlarda 4 olmak üzere 8 konuşma yaptı. 1 tanede soru önergesi verdi. 6 Mart 1922'de Başkomutanlıkça önemli görevler için memur edilmesiyle bir süre izinli sayıldı. 3 Kasım 1922'de Lozan Barış Konferansına gidecek Temsilci Heyetine Danışman olarak atandı (Neziroğlu ve Yılmaz, 2014, 345; Çoker, 1994, 309). Bu görevini konferans sonuna kadar sürdürdü.

Sonuç

30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Mütarekesinin imzalanması sonrasında, mütareke maddeleri hükmünce Anadolu'da haksız işgallerin başlaması bölgesel direnişlerin, teşkilatlanmaların ve Kuva-yı Milliye ruhunun doğmasına sebep oldu. Bölge önderlerinin öncülüğünde oluşan bu gücün, milletin geleceğinden söz sahibi olabilmesi için daha organize olup, milleti birlik ve bütünlük içerisinde toplayacak, karamsarlıktan kurtarıp harekete geçirecek bir öndere ihtiyaç duymaktaydı. Bu önder de "Samsun'a çıktığım gün, Türk milletine güvenerek işe başladım" diyen Mustafa Kemal Paşa idi.

Anadolu'da Samsun'a çıkışla birlikte, millet adına egemenliğin gerçekleşmesi için Amasya Tamiminde yer alan "Milletin geleceğini, milletin azim ve kararı kurtaracaktır." İlkesini hayata geçirmek için olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanması hedeflendi ve 23 Nisan 1923'de Ankara'da TBMM açıldı. Her sancaktan milli ve dini hasletlere sahip olması şartı ile seçilen 5 mebusun ve son Osmanlı Meclisi Mebusanından kaçarak Ankara'ya gelen mebuslarında katılımı ile I. Dönem TBMM açıldı.

Diyarbakır'da I. Dönem TBMM'de halk tarafından seçilen 5 mebus ile Osmanlı Mebusan Meclisinden sürgün edilen ve daha sonra Ankara'ya gelerek meclise katılan 2 mebus olmak üzere toplam 7 üye temsil etmiştir. Bu dönem meclisteki tüm mebuslar gibi Diyarbakır mebusları da, olağanüstü şartlarda hem mecliste hem de cephelerde mücadele ederek görevlerini bihakkın yerine getirerek meclisin açılış felsefesine uygun şekilde, vatanın ve milletin istiklalini kazanmasında büyük emek vermişlerdir.

I. Dönem, TBMM mütareke sonrasında ortaya çıkan işgalleri sonlandırıp, milli mücadeleyi amacına ulaştırma gayretiyle mücadeleyi sürdürürken, diğer yandan da çıkardığı kanunlarla, Yeni Türk Devletinin

temellerini attı. Bu süreç içerisinde Diyarbakir mebusları, işgal güçlerine karşı hem cephelerde görev alırken hem de değişik komisyonlarda ve encümenlerde çalışmalarda bulunarak vazifelerini yerine getirmenin gayreti içerisinde odular.

TBMM'de genel kurulda yaptıkları konuşmalar, verdikleri önergeler ve gensorularla, teklif ettikleri kanunlarla kurulacak olan yeni devletin oluşumunda katkılar sağladılar. Millî Mücadelenin ve liderinin yanında yer alarak milleti ilgilendiren meselelerin çözümünde uğraş verdikleri gibi önemli konularda düşüncelerini ifade etmekten de çekinmediler. Mebuslardan Fevzi Bey'de (Piriççiöğlü) Nafia Vekili (Bayındırlık) olarak da görev yaptı.

I. Dönem Diyarbakir mebusları, TBMM'sinde 7 kanun teklifi verdiler. Genel kurulda 54, gizli oturumlarda ise 16 konuşma yaptılar. Ayrıca 18 önerge, 3 gensoru ile 8 tanede yazılı olarak sorulan sorulara cevap vererek, toplam 106 faaliyet içerisinde bulundular. Mebuslardan en fazla meclis çalışmasına katılan 37 faaliyetle, Şükrü Bey (Aydındağ), ardından 36 çalışmayla, Kadri Ahmet Bey (Abdülkadir Kadri Kürkçü) oldu.

Millî Mücadeleyi başarıya ulaştırarak, Yeni Türk devletini kurup, Türk milletini tekrar milletler ailesi içerisindeki şerefli yerine yükselten kurucu meclis özelliğindeki bu I. Dönem yaklaşık 3 yıl sonra 16 Nisan 1923'de görevini tamamlayarak, yapılan seçimler sonrasında 11 Ağustos 1923'de görevini II. Dönem TBMM'ne bıraktı.

KAYNAKÇA

A- Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, I. Dönem, c. 3-28

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları I. Dönem, c. 1-4

B- Araştırma ve Tetkik Eserler

Akın, Rıdvan (2001). *TBMM Devleti (1920-1923)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Armağan, Servet (1968). Türkiye'de Parlamento Seçimleri. *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c. 33, s. 47-100.

Arslan, Rıfki (1999). Diyarbakır Kentinin Tarihi ve Bugünkü Konumu., *Diyarbakır: Müze Şehir*, Yayına Hazırlayan, Şevket Beysanoğlu vd., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 80-107

Atatürk, Mustafa Kemal (2012). *Nutuk*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1997). *Atatürk Araştırma Merkezi*. c. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Bayur Y, H., (1983). *Türk İnkılap Tarihi*, c.III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Berkes, Niyazi (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yayına Hazırlayan, Ahmet Kuyuş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Beysanoğlu, Şevket (1997). *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi*, c. III, Ankara: San Matbaası.

Beysanoğlu, Şevket (1986). Mustafa Kemal Paşa'nın Kafkas Cephesi Komutanlığı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. II, Sayı: 5, s.487-492.

Birinci, Ali (1990). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Bozan, Oktay (2006). *Arşiv Belgeleri Işığında Diyarbakır Vilayetinde 1895 Ermeni Olaylar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

Çoker, Fahri (1994). *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*. c. I-III, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Darkot, Besim (1945). Diyarbakır. *İslam Ansiklopedisi*. c.3, ss.601-626, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Demirel, Ahmet (2010). *İlk Meclisin Vekilleri Millî Mücadele Döneminde Seçimler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Eroğlu, Hamza (1998). *Atatürk ve Milli Egemenlik*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Güneş, İhsan (2009). *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gökbilgin, M. Tayyip (2011). *Millî Mücadele Başlarken*. I-II. Kitap, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Haspolat, Kenan (2010). *Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır*. Ankara: Diyarbakır Valiliği.

Kansu, Mazhar Müfit (1996). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karal, E. Ziya (1988). *Osmanlı Tarihi*. c. V, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karnap, Huriye (2004). *I ve II Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Trabzon Milletvekilleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı, Konya.

Kırzioğlu, Fahrettin (1977). *Türk İnkılap Tarihi Ders Notları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Kuran, Ercüment (1976). Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri. *Türk Dünyası El Kitabı*, S.1010. s.10003-1016

Küçük, Mustafa (2002). Birinci TBMM'nin Açılışı ve Anlamı. *Türkler*, c. 16, ss.15-27, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Neziroğlu, İrfan (2015). *İstiklal Mahkemeleri*. c. I, Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları.

Neziroğlu, İrfan, Tuncer Yılmaz. (2013). *TBMM Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*. c. I, Ankara: TBMM Başkanlığı Yayınları.

Sarıhan, Zeki (1993). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*. c.I, Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları.

Özdemir, M. Cihan (2011). *Osmanlı Salnameleri'ne Göre Diyarbakır (1869-1905)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Şanlı Urfa.

Tansel, Selahattin (1973). Mondros'tan Mudanya'ya Kadar. c. I-III, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

TBMM (2005). *İlk Meclis*. (Editör) Ömer Ekşi, Tanıtım Kitapları Serisi-14, Ankara: TBMM Basımevi.

Turan Refik, Safran Mutafa, Hayta Necdet, Çakmak M. Ali, Dönmez Cengiz, Şahin Muhammed (2010). *Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi*. Ankara: Okutman Yayıncılık.

Türkgeldi, Ali Fuat (1952). *Görüp İştittiklerim*. Ankara. Türk tarih Kurumu Yayınları.

Uçarol, Rıfat (2000). *Siyasi Tarih (1789-1999)*. İstanbul: Filiz Kitabevi Yayınları.

Uluğ, Naşit Hakkı Uluğ (1997). *Hemşehrîmiz Atatürk*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yazıcı, Serkan (2008). Diyarbakır'da 1895 Ermeni Olayları. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, c. III, ss.733-749, (Editörler) Bahaeddin, Yediyıldız ve Kerstin, Tomenendal, Ankara: Diyarbakır ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Yıldırım, Sema, Zeynel, Behçet Kemal (2010). *TBMM Albümü (1920-2010)*. Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, c. I (1920- 1950).